
Razpravljanja

"Bermanov dosje", moje pripombe

Če vzamemo v roke spomine akademika profesorja dr. Aleksandra Bajta,¹ vidimo, da opisujejo, vsaj v delu, kjer zadevajo njegovo bivanje v Italiji od jeseni 1943 in v prvih mesecih 1944, pričakovano neobičajne doživljaje. Nakazal jih je namreč že v svoji biografiji univerzitetnega učitelja, objavljeni v letu 1957.² V primerjavi s tistim, kar je o svojem pohajanju po italijanskih gričih napisal takrat, je veličanje sicer nekoliko skromnejše, toda opisi so vzlic temu zanimivi in lepo berljivi. Ni šlo za neuspešne diverzantske podvige v ta namen posebej zbrane skupine, ampak za veliko manjše ambicije, četudi ne za manj tvegane in manj mučne doživljaje. Mladi Aleksander Bajt takrat iz Ljubljane ni "emigriral" pred Nemci, pač pa zato, ker se je bal, da bi ga v domačih hribih partizani kar umorili, čeprav je bil le manj pomemben član Narodne legije. V Ljubljani pa ni hotel ostati, ker je presodil, da tukaj *"ne bo moč obranjati neutralnosti"*. (str. 24) In v Italijo se ni odpeljal, da bi tam v hribih organiziral diverzantske skupine, ampak zato, da bi prišel do Angležev in pri njih *"do kakšne boljše šole"*. (str. 280) K Britancem bi se pripeljal tudi kar z vlakom, ker pa to zaradi ognjene bojne črte ni bilo mogoče, se je znašel med množicami brezdomcev, ki so tavalili po "montih". Po dveh mesecih mučnega gladovanja in zmrzovanja se je naveličal in se obrnil proti domu.

Vmes je potem obstal v Rimu, (str. 267-321) naletel na "glavni štab" četniške vojske, ki bi pravzaprav moral biti v Sloveniji, na poveljnika Karla Novaka in na vojvodo Jevdjeviča, ki sta bila navdušena nad njegovim poročilom o hribovskih doživetjih ("Naj zdaj rečejo, da se ne borimo proti Nemcem!" (str. 298) in ga vključila v štab kot šefa obveščevalne službe z imenom Berman. G. Berman je prejemal, kot drugi člani štaba, obilno plačo begunske vlade. (str. 293) Svoji službeni dolžnosti je zadostil s tem, da je poleg omenjenega osebnega vojaškega poročila o Nemcih na območju prehojenih italijanskih hribov napisal tudi koncept, kako organizirati obveščevalno službo. Tukaj ponavlja A. Bajt takrat slišano trditev, da je pravi poveljnik četniškega glavnega štaba za Slovenijo v Rimu bila Novakova ljubica Jovanka Krištof - Mira iz Ljubljane, sicer Srbkinja iz Gorskega Kotarja, ki da je imela o Slovencih nedvoumno mnenje: *"Srb ostane vedno Srb, Slovenec pa je tisto, kar je njegov gospodar."* (str. 301) Da se je smejala ob omembi Grčaric. Ali A. Bajt ni vedel, da se je ravno ta nesrečna Jovanka mnogim zamerila, ker je v nekem pismu samemu Draži Mihailoviču razkrila neslavno obnašanje četniške elite v Sloveniji?³ Pa da jo je bilo treba kot neprijetno pričo razvrednotiti?

---

¹ Aleksander Bajt: Bermanov dosje. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1999, 1345 strani (Zbirka Premiki).

² Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, 1957, str. 122-134.

³ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del XIV, knjiga 2, dok. 181.

Zanimiv je njegov opis proslave državnega praznika 1. decembra 1943 med to četniško elito v Rimu. (str. 297) Nič niso vedeli ne o sklepih Avnoja v Jajcu, ne o konferenci velikih treh v Teheranu ("*za nas prav gotovo odločilna*", je zapisal A. Bajt), jezili pa so se na nezanesljivost begunske vlade, tačas v Kairu, kjer je vedno dosegljiv le Miha Krek, ta pa je "*s srcem pri belogardistih*". (str. 302) Ob tisti priložnosti so mu pokazali tudi najnovejšo številko njihovega lista "Svoboda ali smrt", v kateri so na prvi strani objavili hvalisavo poročilo o njegovem početju v italijanskih gričih z naslovom "Četnik Pribina se vrača z južne fronte". (str. 315)

Zapustiti topla gnezda v Rimu jim je januarja 1944 ukazal Draža Mihailović in podobno tudi begunski uradniki v Kairu. Naj gredo v Trst oziroma v Ljubljano pripraviti odrede jugoslovanske vojske za sprejem zaveznikov. S postavitvijo domobranskih bataljonov so nastale pri zaveznikih namreč nevzdržne razmere, "*ker jih imajo za sodelavce okupatorja*", pojasnjuje Bajt. "*Še na vaše straže (MVAC) so bili gledali z manj prezira*", (str. 1007) pristavlja. Ali je na tem mestu pozabil, da je na nekem drugem mestu v knjigi pisal o MVAC in četnikih v obratnem vrednostnem redu? Namreč: "*Zvedel sem Šv Rimu] tudi, da so se plavogardisti gibali po Sloveniji več ali manj v zaščiti vaških straž, vsaj posredno torej tudi Italijanov, da so nosili zdaj baretke MVAC, zdaj šajkače z mrtvaško glavo ali celo z inicialkama Petra II., odvisno od tega, kako je kazal vojaški položaj.*" (str. 281-282) Pač, koliko partizanov je bilo v bližini. Nič pa ne pove, kako je bilo s četniki, ki so se zakrivali z rdečo zvezdo, da bi mogli preslepiti in ubijati slovenske partizane.

Spomini na njegovo dejavnost leta 1944 v Ljubljani se omejujejo na poved: "*Za Bežigradom sem se ponovno vključil v Narodno legijo, delal pa nisem nič.*" (str. 1026) Bolj zanimiv je njegov spomin, kako je bil - če rabimo izraz iz njegove biografije iz leta 1957 - "deportiran" v Nemčijo. Ni hotel ne v nemško delovno službo Todt, še manj v nemško vojsko, čemur obojemu bi se lahko izognil z vstopom med domobrance. Tega pa še posebno ni hotel in je sprejel alternativo, da ga pošljejo na delo v Nemčiji. In tako se je zgodilo, da je spet "emigriral" pred Slovenci, tokrat pred Rupnikovimi domobranci. V Nemčiji je takrat že bila njegova Dragica (ona kazensko, kot aktivistka OF), pa je upal, da se ji bo lahko pridružil ali vsaj približal, in tako ubil dve muhi na en mah. "*Na transport je bilo treba čakati cel dolg mesec ... Na Arbeitsamtu sem pogosto sitnaril ... Tako vnetega mobiliziranca najbrž še niso videli ...*" (str. 1037) Potlej pa lahko beremo z mnogo podrobnosti še spominjanje na tisto, kar je bilo že kratko povedano leta 1957 v univerzitetni publikaciji.

Dozdaj vse lepo in prav. V čem je torej problem knjige in njenega avtorja?

Danes je zelo razširjen pojav, da nezgodovinarji poskušajo pisati zgodovino, da bi povedali tisto, kar bi sami radi, da zgodovina pove. Pokojni profesor dr. Fran Zwitter je večkrat opozoril, da zgodovinar zgodovini ne sme dajati lekcij. Aleksander Bajt to sicer s poudarkom poskuša, vendar to za nezgodovinarja ni nič izrednega. Kar moti, je to, da prenaša svojo nedvomno znanstveno avtoriteto, ki si jo je pridobil kot ekonomist (morda tudi kot pravnik), kar neposredno na svoje razpravljanje o zgodovinskih vprašanjih. Ljudje vseh strok ali brez njih so seveda upravičeni pisati tudi o zgodovini, če se jim zdi, da imajo kaj povedati. Toda izvedenost v nobeni stroki ne upravičuje poljubnega ravnanja z njo.

Jaz pišem znanstveno, pravi dr. Aleksander Bajt. Ali res tudi o zgodovini?

Znanstveno problematičen se mi zdi postopek mešanja osebnih spominov z namenom raziskovati neko zgodovinsko dogajanje, ki z osebnim spominom ni v neposredni zvezi, je pa s piščevim spominjanjem čustveno zelo določno povezano, predvsem kot opravičevanje njegovih odločitev, ki se jih osebno spominja. Morda bi se temu dalo odpomoči s tem, da bi bili raziskovalni ekskurzi z znanstveno ambicijo razvidno ločeni od ostalega spominskega besedila, ki po definiciji ni znanstveno, četudi je lahko za znanost zanimivo in pomembno, predvsem kot objekt opazovanja, ali če podaja nova dejstva, ki so lahko ohranjena le v spominjanju. Toda če se spominsko besedilo neprestano in nepregledno prepleta z ugotovitvami iz drugih virov in hoče s tem v celoti dobiti znanstveno veljavo, tudi ko gre za osebne nazore in opredelitve v preteklosti, da ne govorimo o interpolacijah današnjih vednosti v spominsko pripoved, potem postane znanstvenost dela kot celote vprašljiva. To kajpada ne pomeni zmanjšanja njegove privlačnosti za bralca in njegove spodbudnosti za raziskovalca. Poskusil bom v nadaljevanju ta svoj pomislek utemeljiti. Kajti gre za knjigo z ogromnimi znanstvenimi ambicijami. Za knjigo, ki naj bi postavila na glavo pogled celega naroda na najusodnejša vprašanja njegove zgodovine v drugi svetovni vojni, za knjigo, po kateri v pogledih naroda na to zgodovino nič ne bi smelo več biti tako, kakor je bilo.

Akademik Bajt skuša poseči v snov, ki je dolga desetletja doma in v tujini predmet številnih razprav in razpravljanj, večinoma s protislovnimi izhodišči, kot nekakšen razsodnik, ki ima pred drugimi avtorji prednost, da se stvari loteva s svežimi očmi začudenega bralca, ki pa je že vnaprej trdno opredeljen za eno mnenjsko izhodišče.

O Jugoslaviji govori za ves čas vojne kot o državi, katere obstoj je vnaprej dana stalnica, od katere mora vsakdo izhajati. V svojem prikazovanju zgodovine uporablja to predpostavko, ki je na terenu v razmerah okupacije, državnega razkosanja in državljanske vojne med Hrvati, Srbi in Muslimani v letu 1941 in pozneje, v resnici bila le pravna fikcija, brez jamstva, da bi se v prihodnosti mogla še kdaj spet uresničiti. Toda s to predpostavko, ki je bila dvomljiva tudi v mednarodnih zavezniških odnosih, legitimira A. Bajt pozicijo Draže Mihailovića vsak hip in v vsakem položaju. Vedno je zato korak pred vsemi drugimi, zlasti pred tistimi, ki menijo, da je treba državo šele osvoboditi v protiokupatorskem odporu in jo obnoviti s pogojem, da bo vsakemu narodu v njej priznana pravica do samoodločbe. In ne glede na to, da se Draža Mihailović bojuje le proti partizanom, ne tudi proti okupatorjem. Pri takšni interpretaciji, ki jo enači z zgodovinskim dejstvom, vztraja tudi po tem, ko zavezniki priznajo partizane in odtegnejo podporo Draži Mihailoviću. In še po tem, ko emigrantska vlada prizna pravno stanje v državi, ki je nastalo v razvoju partizanskega odpora in njegovih nosilnih političnih struktur, ko prizna zakonitost sistema oblasti narodnoosvobodilnih odborov in federativno sestavo Jugoslavije, kakršna je bila potrjena na zasedanju Avnoja v Jajcu. In še celo po tem, ko to prizna 12. septembra 1944 tudi kralj. Šele, ko izve za sklepe konference velikih zaveznikov v Jalti, je bil, po spominu na svoje doživljaje, pripravljen revidirati svoje stališče o nelegitimnosti in nezakonitosti partizanskega odporiškega gibanja. V knjigi pa ga za svoje tolmačenje zgodovine uporablja do današnjega dne. Tako si omogoča tezo, da partizanski odpor nikoli ni bil

narodnoosvobodilen, temveč vseskozi revolucija, ki je seveda kot takšna v vsakem primeru nezakonita. In tezo, da je bil vsak odpor, tudi če bi bil zakonit, torej če bi bil voden tudi s strani Draže Mihailovića samega, nepotreben. Vsaj do tistega nedoločnega dne, ko bi napočil tik pred zavezniško zmago trenutek za neposredni prevzem oblasti. Novost v njegovem zgodovinopisnem podvigu je torej to, da partizanski odpor omeji izključno na revolucijo, ki v nobenem primeru ne more biti upravičena, da je zato bil vedno predvsem upravičen odpor partizanskemu gibanju, celo ne glede na to, koliko so njegova dejanja sama po sebi bila vprašljiva ali ne, da postane s tem vprašanje kolaboracije in kolaborantov postranskega in podrejenega pomena, tako postranskega in podrejenega, da iz boja proti temu pojavu kot proti sili, ki stoji na strani sovražnikov v svetovni vojni, ni mogoče izvajati nikakršnega upravičevanja partizanskega NOB. Ta je tudi kot NOB (in ne le kot revolucija) neupravičen popolnoma in brez ostanka.

Metoda, s katero A. Bajt dokazuje svojo tezo, je enostransko navajanje dokumentov, zamolčanje njemu neljubih, neustreznih vsebin tudi pri navedenih. Dva primera: Eden iz priljubljene 'pravde', katero ime je bilo prej, ali "protiimperialistična", ali "osvobodilna" fronta. V to pravdo se A. Bajt podaja z vnemo. Toda, četudi v knjigi sam uporablja letak CK KPS s konca aprila 1941, torej ravno iz dni ustanovitve te organizacije, ne omeni, da je že v tem letaku vsebovano njeno poimenovanje kot "osvobodilna fronta vsega slovenskega naroda".⁴ Letak omenja samo zato, da bi lahko pripovedoval, kako so njegovo besedilo komunisti poslali iz Ljubljane v odobritev Titu in Kardelju v Zagreb, da bi tako poudaril, kako nesamostojni so bili. (str. 773) V skladu s svojo optiko potem tudi trdi, da je s takšnim imenom ta odporniška organizacija prvič imenovana šele v Slovenskem poročevalcu z dne 11. julija 1941, št. 8, kar niti glede Poročevalca samega ni točno. In popolnoma ignorira proglas CK KPS nemškimi in italijanskimi vojaki v Sloveniji s konca maja 1941,⁵ torej znatno pred Hitlerjevim napadom na Sovjetsko zvezo, v katerem je čisto nedvoumno povedano, da naj se vojaki otresejo svojih nacističnih in fašističnih voditeljev, da njihov teror nad podjarmljenimi narodi Čehoslovaške, Poljske, Danske, Norveške, Nizozemske, Belgije, Francije, Grčije, Jugoslavije (tudi te!) ne bo dolgo trajal, in da se pripravlja njihov upor. Dobro naj premislijo o tem in naj svoje sile združijo s silami podjarmljenih jugoslovanskih narodov v skupnem boju za svobodo. V tem proglasu res ni pohvale za Angleže, vendar je njihova imperialistična krivda omejena na tezo, da si angleška denarna oligarhija prizadeva obržati gospodstvo nad kolonialnimi narodi, pač v nasprotju z omembo, da si imperialistični mogočniki pod Hitlerjevim in Mussolinijevim vodstvom osvajajo države vseprek po Evropi. Kar ne sede gladko v naročje njegovih tez, A. Bajt prezre.

Drugi primer je pismo Edvarda Kardelja iz začetka decembra 1941 Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet.⁶ A. Bajta zanima samo tisti stavek v pismu, ko Kardelj, po informaciji o spopadu s četniki Draže Mihailovića, naroča, da na ozemlju Slovenije ne sme biti drugih oboroženih čet razen partizanskih, in pravi: "*Likvidirajte, če je treba z orožjem, vsak drug poskus.*" V tem stavku A. Bajt seveda najde, kar edino želi videti: dokaz, kdo začne boj s četniki. Molči pa o problemu,

⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1. Ljubljana 1962, dok. 6, str. 29.

⁵ Prav tam, dok. 9, str. 38-42.

⁶ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, dok. 70.

za katerega gre, kakor o tem problemu molči sploh v celi knjigi. V istem pismu in v isti sapi ga je Kardelj namreč takole postavil: "*Pojasnite ljudstvu, da je akcija Draže, akcija londonskih velikosrbskih elementov, ki bi radi s to 'edino jugoslovansko armado' vzpostavili srbsko hegemonijo. Poudarjajte, da se slovensko ljudstvo bori za nacionalno svobodo in za bratstvo z vsemi jugoslovanskimi narodi, da pa ne dovoli nikomur, da bi se unaprej določale oblike bodočega sožitja slovenskega ljudstva z drugimi narodi Jugoslavije, z drugimi besedami, da hoče slovenski narod najprej doseči svojo neodvisnost in šele nato razpravljati o bodoči Jugoslaviji.*" A. Bajtu očitno ne gre za raziskovanje realnega historičnega problema, ki je bil vse do nedavna za Slovence posebnega pomena. Zanima ga izključno le iskanje krivcev za svoje (in tuje) napačne odločitve.

Z Bajtovo knjigo se obnavljajo časi črno-belega (če ne morda zgolj črnega) pisanja zgodovine. Če je kaj takega, kar bi vrglo senco na Dražo Mihailovića, je treba o tem molčati ali pa pretolmačiti v nedolžno malenkost. Preprosto molčati, npr. o obremenilni vsebini nemških dokumentov iz oktobra in novembra 1941, ali pa npr. zatrditi, da zloglasna črka "Z" ni šifra za "zakolji!", ampak le nedolžen ukaz "zaplaši!". Skoraj bi verjeli, če ne bi v premalo izčiščenem besedilu na drugem mestu prebrali, da je Draža Mihailović s črko "Z" zapečatil usodo nekega "svojega" izdajalca. (str. 604-605, 369) Tega gotovo ni želel le zastrašiti.

Na dlani je, da ima osrednjo nalogo v knjigi ekskurz o vprašanju, kako je nastal v Srbiji spopad med četniškim gibanjem pod vodstvom Draže Mihailovića in med partizanskim gibanjem pod vodstvom Josipa Broza Tita. Pravzaprav, kdo je kriv za spopad v noči iz 1. na 2. november 1941 pri Trešnjici, nedaleč od Užice. K temu je treba pripomniti, da je tak ekskurz komaj kaj potreben za razrešitev vprašanja o krivdi za nesodelovanje med četniki in OF v Sloveniji, za kar, vsaj nam tukaj, vendarle v osnovi gre. Za Slovence je to vprašanje odločeno z dejstvom, da so tudi slovenski četniki bili na tistem stališču, ki mu poenostavljeno rečemo velikosrbsko. Po drugi strani se niti A. Bajt ne loteva pisanja zgodovine Jugoslavije, saj bi se sicer ne mogel ogniti ne Hrvaški ne Makedoniji, celo Kosovu in narodnemu ter državnemu vprašanju Črne gore ne. Če se s takšnim žarom in obširnostjo vrže na območje Srbije in na ugotavljanje krivde za Užice, potem ima to ne le svoj pomen, temveč tudi svoj namen. Težišče iskanja krivca prenaša na teren, ki je Slovincem oddaljen, malo znan in težje znanstveno obvladljiv, kar vse samo po sebi podreja slovensko vprašanje, ki je v bistvu samostojno in v katerem se odločitve dogajajo ob upoštevanju momentov lastnega narodnega položaja, jugoslovanskemu okviru ali celo Srbiji sami, to je momentom, ki so Slovincem drugotni ali celo tuji.

Prav značilno je npr., kako izhajajoč iz območja Srbije in po kriterijih, nastopajočih v Srbiji, opravi z vprašanjem polkovnika Jake Avšiča, katerega osebne odločitve gotovo štejejo med najpomembnejša dejstva, po katerih je treba presojeti nastop četništva na Slovenskem v letu 1941 in pozneje. Znano je, da je Avšič še v letu 1941 obiskal Dražo Mihailovića na Ravni gori in da je Mihailović Avšiča imenoval za poveljnika svoje jugoslovanske vojske v Sloveniji. Ali se je Avšič že tam prepričal, da Draža Mihailović nima namena nemudoma začeti boja proti okupatorjem? Potem, ko je zaradi njegove šDraže Mihailovića] "izdaje (...) CKKPS (...) začel z množično kampanjo proti Mihailoviću", piše Metod Mikuž, so se v tej

kampanji "Avšič in ministrska skupina opredelili za OF in proti Mihailoviću".⁷ Jaka Avšič je s svojim vojaškim znanjem in pogumom postal ena najpomembnejših osebnosti slovenske partizanske vojske in izkazal se je tudi s prizadevanjem za uveljavitev slovenskega jezika v vojski, takrat in pozneje. Iz knjige o italijanski okupaciji Slovenije, ki jo je 1998 objavil italijanski vojaški zgodovinar Marco Cuzzi,⁸ izvemo zdaj še to, da je bil Avšič že od kapitulacije jugoslovanske vojske zbiral oficirje za odpor, da je s svojo skupino septembra 1941 začel vrsto samostojnih akcij, brez povezave s partizani, da je šlo za napade na italijanske vojaške osebe, pa tudi za propagandno akcijo 9. oktobra 1941, na dan smrti kralja Aleksandra. Po svojem imenovanju za poveljnika četnikov v Sloveniji je Avšič to zbiranje še okrepil in obenem skušal doseči dogovor s partizani o skupnih vojaških akcijah proti Italijanom. Tu pa se je razočaral nad zadržanostjo četniških politikov v Ljubljani in v Srbiji, tako da se je z nekaj svojimi privrženci navsezadnje pridružil boju partizanov, piše Cuzzi na temelju italijanskih dokumentov. A. Bajt sicer omeni, da je Avšič obiskal Dražo Mihailovića v Srbiji, a le zato, da bi povedal, da ga je nek srbski oficir tam ozmerjal z dezerterjem in da so ga pozneje dolžili poneverbe denarja, ki mu ga je dal Draža Mihailović za potrebe poveljstva v Sloveniji. O problematiki njegovega prestopa pa nič.

Da so v širšem zgodovinskem smislu vnaprej krivi komunisti, tega prepričanja A. Bajt ne skriva. Glede na to, da je bil "*še predvojni načrt komunistov izvesti revolucijo (...) je seveda popolnoma vseeno, kdo je napadel prvi, v Užicu ali kjerkoli drugje*", (str. 340) morali so napasti partizani. Krivi so namreč, ker so se odločili za protiokupatorski odpor. S tem so očitno prekršili prvo Bajtovo, in po njegovem tudi pravilo Draže Mihailovića - *quieta non movere*. Če da zavojevalec mir, seveda šele potem, ko si je že podredil deželo (v Sloveniji neizzvan začel preseljevati rasno ali politično neljube ljudi, nato še izseljevati kar vse prebivalstvo ob Sotli in spodnji Savi brez razlike, vmes brez omahovanja izvršil evtanazijo stotin "nepotrebnih" slovenskih bolnikov in starcev), naj po tem pravilu miruje tudi vsak morebitni intimni odpornik. Aleksander Bajt se kot pravnik sklicuje na dejstvo, da je Jugoslavija 17. aprila 1941 podpisala vojaško kapitulacijo in da mednarodno vojno pravo v takem primeru prepoveduje državljanom podlegle države nadaljevanje vojskovanja, torej tudi protiokupatorski odpor. A. Bajt se ne ozira na dejstvo, da je Hitler z Mussolinijem in svojimi zavezniki Jugoslavijo že napadel v nasprotju s pravili mednarodnega vojnega prava in da jo je nato še protipravno razkosal na različne načine in da je s temi postopki, potem pa še deklarativno, opravil debelacijo (pravno izničenje) Kraljevine Jugoslavije. Po vsem tem bi naj bili državljani nasproti okupatorjem še vedno omejeni z določili mednarodnega prava. A. Bajt na nekem mestu sicer sam govori o italijanski aneksiji Ljubljanske province kot o kršenju mednarodnega vojnega prava s strani okupatorjev. Kaj bi šele rekel za ustanovitev NDH, za aneksijo jugoslovanskih ozemelj s strani Madžarske, Bolgarije, italijanskega protektorata Albanije!? Toda iz teh dejstev ne izvaja sklepa glede veljavnosti pogojev kapitulacije. In ne omeni, da je begunska vlada proti delitvam državnega ozemlja protestirala in da je 4. maja 1941 v zvezi z njimi napovedala vojno Bolgariji in Madžarski ter izjavila, da tudi sicer nadaljuje vojno

⁷ Metod Mikuž: Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji, I. knjiga. Ljubljana 1960, str. 153.

⁸ Marco Cuzzi: L'occupazione italiana della Slovenia (1941-1943). Roma 1998, str. 113-114.

"do obnove ozemeljske integritete, neodvisnosti naše države in polne svobode vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev". Pri čemer se je sklicala celo na stališča "prijateljske" Šne za A. Bajta!] ZSSR, ki "priznava tudi majhnim narodom in državam pravico do življenja", enako kot to priznavajo ZDA! Vsega tega A. Bajt pri svoji tezi o nezakonnosti odpora ne upošteva.

Temu danes mlajši slovenski zgodovinarji pravijo samopostrežna uporaba zgodovine. Vzameš s police le tisto, kar potrebuješ. Pustimo ob strani sklicevanje A. Bajta na težave, ki jih je imel De Gaulle, medtem ko je vnel za upor Francoze zaradi podpisanih pogojev francoske kapitulacije. Nemški postopki v Franciji so vse zadevne pomisleke francoskih zaveznikov sami hitro izničili. Iz določil mednarodnega vojnega prava graditi tezo, da je odpor velezločin,⁹ kolaboracija pa nekaj zakonitega in legitimnega, zveni fantazijsko, če ne še kako drugače.

Ne drži, kar zagotavlja A. Bajt, da mu niti ne gre za to, da bi ugotavljal, kdo je pri Užicu prvi napadel, ampak da hoče le pokazati, kdo je pri poročanju o tem spopadu in o njegovih okoliščinah lagal. Da je to bil Tito, mu je jasno vnaprej in zato bi si ves dokazni postopek lahko prihranil. Vendar svojo zgolj "informacijsko" razsodbo pozneje v knjigi brez zadrege uporablja tudi kot dokaz o krivdi za "državljansko vojno".

Tu imamo resnično opraviti s posebno metodo. Dokler razpravljaš o tem, kako je kdo o dogodku poročal, se lahko omejiš le na pretres sočasnih ali poznejših (tudi spominskih) virov zgolj izpod peresa obeh neposrednih akterjev. Toda, če se zanimanje prevesi k vprašanju, kakšen je tisti dogodek sam po sebi dejansko bil, je pa vendarle treba pritegniti vse razpoložljive vire, v tem primeru zlasti tudi nemške dokumente. Tega pa A. Bajt ne stori. Ne analizira v tem kontekstu, kaj piše v dokumentih o stikih Draže Mihailovića z Nemci, ne o tistih neposredno pred, ne o tistih neposredno po spopadu pri Užicu, ki so na voljo, in v katerih Draža Mihailović spopadanje sam prikazuje kot lastno namero in kot zaslužno delovanje proti komunistom, za kar naj dobi od Nemcev pogodbo o podpori v obliki dobave orožja in drugih ugodnosti. Ne navede in ne upošteva Mihailovićevih besed, da "se je tekma med mojimi silami in komunisti začela takrat, ko so Nemci sami predali Užice" (21. septembra 1941). Ali njegovih besed: "*Hočem, da mi omogočite, da nadaljujem boj proti komunizmu, ki se je začel 31. oktobra*". In tudi ne besed: "*Jaz nisem odgovoren za napad na Kraljevo 1. novembra, saj sem prav takrat ukazal svojim četam, naj se umaknejo in zberejo za boj proti komunizmu*".¹⁰ Toda, kaj potem pomeni to, da sam A. Bajt nekaj sto strani naprej isti kritični spopad označi kot "četniški napadš! na Trešnjici"? (str. 824) Očitno s svojo metodo dokazovanja ni prepričal samega sebe.

Kdor premišljuje o teh dokumentih, mora uvideti, kakšno srečo je imel Draža Mihailović, da so Nemci na sestanku v Divcih 11. novembra 1941 zanj tako nepričakovano zavrnilo njegovo ponudbo za oboroženo zavezništvo v boju proti partizanom. Kaj bi se zgodilo begunski vladi v Londonu, ko bi prišlo na dan - in prikrito ne bi moglo ostati - da je njen minister in najvišji kraljevi vojaški poveljnik stopil v zavezniški odnos s Hitlerjem! Nemški poveljnik mu je jasno povedal, zakaj za nemško stran sklepanje takšnega zavezništva ni sprejemljivo, a ni zahteval od

⁹ Mladina, 20. 9. 1999, št. 28, str. 35; Bajt, nav. d., str. 579-588, 958.

¹⁰ J. Marjanović, M. Stanišić (ured.): The collaboration of D. Mihailović's chetniks with the enemy forces of occupation (1941-1944). Beograd 1977, str. 11-28.

njega preproste kapitulacije, ampak mu je nakazal uporabno pot: "legalizira" se naj prek Nedića, kakor je to že bil storil Kosta Pečanac s svojimi četniki. Nedićeva

vlada v Srbiji je bila za Mihailovićeve četnike v Srbiji nekakšna rezervna vichyjska vlada, ki je omogočala dogovorno kolaboracijo za boj proti partizanom, ne da bi s tem kompromitirali begunsko kraljevsko vlado v Londonu pred zavezniki, ki v tem pogledu šale niso poznali. Razumljivo, da Mihailović po tej poti ni mogel in da je moral ostati nasproti Nemcem v navidezni "ilegali". Zelo široko in obilno pa je "legalizacijo" dopuščal, svetoval, ukazoval posameznim svojim enotam, in to neštetim. A. Bajt legalizacijo celo omenja, a ne kot pojav, ki je temeljnega pomena. Ne gre mu v koncept, pa se izogne nevšečnosti, da bi ta pojav prikazoval in vrednotil. Pri tem je značilno, kako rad se ob zanj ugodnih priložnostih sklicuje na "Dosje" Mačkovšek,¹¹ molči pa o tistem, za pojav "legalizacije" četnikov tudi v Sloveniji tako zgovornem podatku v njem, kako sta se 20. februarja 1944 v Trstu dva četniška poveljnika, oba dobra znanca Aleksandra Bajta, Novak in Jevdjević, v hotelu Continental zložno pogovarjala z najvišjim nemškim funkcionarjem v Operativni coni Jadransko Primorje, Friedrichom Rainerjem. Razpravljali so o okrepitvi "legalne ilegale" v tej coni in sicer s prihodom tisoč bosanskih četnikov (str. 90).

Venomer samopostrežba!

Bajtu je osrednja teza o "monopolizaciji boja proti zavojevalcu". (str. 323) Partizani naj bi se le sami hoteli bojevati proti okupatorjem (seveda, izključno v interesu svoje revolucije), z bojem proti četnikom Draže Mihailovića so le-te od takega boja odpravili, jim ga prepovedovali. Naklepno in hudobno so izničili "zadnje poskuse nacionalističnega odpora". (str. 265) Veličastna je morala biti učinkovitost partizanov, da so to zmogli!

Glavnina knjige je nekakšen zgodovinopisni vrivek v memoarje Aleksandra Bajta, s katerim bi rad to svojo tezo dokazal. S svojim sijajnim pamfletskim slogom (nekaj naslovov: "Tito se zaplete v zanke lastnih neresnic", "Tito raje pobija četnike kakor zavojevalce", "Četniki vrnejo udarec", "Wilson bi pobijal Hune, Tito pa raje četnike", "Slovenski partizani streljajo kar vnaprej") pripoveduje bralcu, kakšna da je resnična zgodovina, ki jo je mogoče odkriti "*po študiju strahovite količine literature*", (str. 367) kot pravi. Vse, kar je le mogel, je zbral dokazov za grdobijo Tita, partizanov, njihovega vojskovanja, ki ni bilo drugega kot ena sama revolucionarna prevara svobodoljubnega, a prelahkovernega ljudstva, da ne govorimo celo o prevari neumnih zaveznikov, da so končno prav sramotno pustili "nacionalistični odpor" na cedilu. Posebno ostro graja britanskega predsednika vlade Churchilla, češ da je zamešal kratkoročne interese (zmago v vojni) z dolgoročnimi (pobijanjem komunizma), (str. 559-561) očitno prav nasprotno modremu Draži Mihailoviću. Vse je v Bajtovem delu nagrmadeno in "znanstveno" podprto z izbranimi citati.

Obtožba o monopolizaciji odpora se ponavlja vztrajno in enoumno, obenem pa v tako kričečem nasprotju z dejstvi, ki jih knjiga sama priznava (se celo z njimi ponaša), da je to lahko razumljivo le, če domnevamo, da A. Bajt globoko podcenjuje razsodnost svojih bralcev. Z neprikritim zadoščenjem piše, kako so morali

¹¹ Jera Vodušek Starič: "Dosje" Mačkovšek. Ljubljana 1994.

prve dni decembra 1941 partizanski odredi bežati iz Srbije ("Tito beži pred Nemci v Sandžak"), kako neuspešno se pozneje skušajo vrniti ("Težave z vdorom v Srbijo") in kako se jim to posreči šele poleti 1944 z velikimi enotami ("Vdor partizanskih korpusov v Srbijo"). Celi dve leti in pol tretjega so na terenu Srbije (z izjemo naj-

južnejšega obrobja) četniki Draže Mihailovića ostali sami zase (pač v družbi Nemcev in njihovih srbijanskih pomočnikov) in bi lahko tukaj (pa še v Črni gori z vzhodno Hercegovino pod Italijani) v odsotnosti partizanske nadloge povsem neovirano in zares monopolno razvijali svoj "nacionalistični odpor". V vsej vzhodni Jugoslaviji se je četništvo po pregonu partizanov razcvetelo, se veseli A. Bajt. (str. 382-383) Toda ni se razvila dvojnost med seboj sovražnih, toda ozemeljsko ločenih odporništev, nekaj podobnega, kakor je to bilo na Kitajskem, kjer je protijaponski odpor razvijal Čangkajšek, na svojem koncu Kitajske pa enako tudi njegov osovraženi nasprotnik Mao Tse Tung. Nacionalističnega odpora v Srbiji od nikoder! Končno so morali to ugotoviti tudi zavezniki, ki komunistov niso prav nič ljubili. Kdo je v tej vzhodni polovici Jugoslavije - celi polovici Jugoslavije! - tisti čas monopoliziral pravico do upora? Popolnoma očitno je, da Mihailoviću sploh ni šlo za kako pravico do upora kot boja proti zavojevalcu, ampak za oblastno preprečevanje vsakega boja, za pravico do odlašanja boja do svetega Nikoli. Atentizem in aktivizem se izključujeta, če se srečujeta - oba oborožena - na istem terenu. Toda v državi, ki je bila razdeljena večino vojnega časa na dve ločeni polovici, je vsakteri obeh imel svojo priložnost. Razsodili pa so zavezniki po kriteriju potreb zmage v vesoljni vojni proti agresiji nacizma in fašizma.

V trenutku neprevidnosti uide priznanje celo A. Bajtu in odstopi od svoje dramatične teze o popolni nepotrebnosti in tudi vojaški nepomembnosti odpora v Jugoslaviji. Proti koncu knjige namreč sam spregovori o prispevku jugoslovanskih narodov k zmagi Šzmagi! nad silami osi, posebno Slovencev, ki da "*ni bil orjaški Šorjaški!* *samo objektivno, ampak še posebej v Churchillovih očeh*". (str. 1249)

Seveda mu to priznanje, ki je v nasprotju z njegovimi tezami, uide le zato, ker hoče na tem mestu skonstruirati novo obtožbo, namreč, da so Slovenci izgubili s svojim odporom zasluženo nagrado - Trst, po krivdi Tita in njegovih. Da A. Bajt to krivdo dokazuje z nedokazano trditvijo, da je britanski državnik Eden Jugoslaviji pred 27. marcem 1941 obljubil na zahodu že vse slovensko Primorje in Istro. (str. 709, 1254) To je le še dodatna metodološka značilnost njegovega zgodovinopisja. Rad verjame, kar mu ustreza, tudi če dokaza ni. In sploh ne verjame, kar je britanska vlada trdila preoptimističnemu predsedniku begunske vlade Dušanu Simoviću in kar je hkrati ponavljal britanski veleposlanik pri tej vladi George Rendel preveč neučakanemu podpredsedniku vlade dr. Mihi Kreku, da namreč Britanci pred 27. marcem 1941 Jugoslovanom niso obljubili ničesar več kot le to, da bodo na mirovni konferenci zahtevo po reviziji jugoslovanske meje z Italijo obravnavali dobrohotno. O konkretni mejni črti ni bilo govora. Po vojaškem porazu Kraljevine Jugoslavije še celo ne. Upravičeno lahko domnevamo, da bi šlo po namerah Britancev kvečjemu za črto neuradnega kompromisa, ki se je bil nakazal ob koncu prve svetovne vojne, a ga je uradna Italija kot zmagovita država takrat uspešno zavrnila. Torej za t.i. Wilsonovo črto, ki bi Jugoslaviji

zagotovila Cerklje, Idrijo, Postojno, Ilirsko Bistrico in Istro vzhodno od Učke, Slovenijo pa povsod odrinila daleč od morja. Italiji so zavezniki potem v letu 1943 obljubljali podobno načelno podporo v mejnem vprašanju, če presedla na stran zaveznikov v vojni proti Nemčiji. Kar je tudi storila.

Dr. Aleksander Bajt zavajajoče piše o teh vprašanjih in molči o tem, da so Britanci in Američani v letu 1945 imeli načrt, da čisto sami, brez drugih zaveznikov in tudi brez Jugoslavije, zasedejo in upravljajo celotno ozemlje Italije, vključno s Trstom, Slovenskim Primorjem in Istro. Ne le da niso želeli jugoslovanske udeležbe pri zasedbi in upravi katerega koli koščka Italije, ampak so za uresničitev svoje namere prisilili celo enote De Gaulleove Francije, ki so prodrle čez italijansko mejo tam, kjer živi francoska manjšina, da se hudo nejevoljne umaknejo. V francoskem primeru pač ni šlo za komunizem in komuniste, kvečjemu nasprotno. Le vztrajnost partizanskega odpora v vsem času vojne, posebno tistega v Slovenskem Primorju, Istri in celo v Trstu, in le tako nastala moč NOV Jugoslavije je dosegla, da je bilo v primeru slovenskega narodnega ozemlja v Italiji drugače, četudi je Trst končno ostal na drugi strani, mednarodnopravno dokončno šele z Osimom 1975.

Teza o vojaški in politični monopolizaciji odpora s strani partizanskega gibanja bi v zahodnem delu Jugoslavije imela nekaj smisla in stvarnega pomena le v Sloveniji. V sistemu okupacije zahodnega dela Jugoslavije le tukaj leta 1941 ni bilo za Slovence nikakršnega "rezervnega Vichyja", kakor v Srbiji in v Črni Gori. Celo v NDH je tako rezervno pozicijo držal odprto Vladko Maček, ki se Paveliću ni pridružil, a vendar državljanu pozval, naj se pokoravajo okupatorsko - ustaški državi. V Sloveniji se je "posredovalna" struktura za kolaborante fragmentarno deloma pojavila šele z nemško okupacijo "italijanske" Ljubljanske province in s postavitvijo okupatorske pokrajinske uprave s "prezidentom" Leonom Rupnikom. To je bil nadomestek Vichyja za Slovence v "Ljubljanski pokrajini", to je bila od Nemcev dopuščena "slovenska domovina", ki je dobila svoje mesto tudi v domobranski prisegi.

V Sloveniji se je proti kolaboraciji, obstoječi neprikrito že vsaj od 3. maja 1941, lahko v razmerju do begunske vlade in do zaveznikov brez konkurence uveljavljala teza Osvobodilne fronte, da ona edina predstavlja narod v odporu. Ta monopolizacija je bila možna le zato, ker se kaka druga odporniška iniciativa ni pojavila. Kaj je v maju 1942 izzvalo odločitev mihailovičevcev za formiranje "Štajerskega bataljona": ali želja vojskovati se proti okupantom ali pa namera pobijati partizane - tega tudi A. Bajt ne pojasni. Še veliko pomebnejše pa je bilo dejstvo, ki ga A. Bajt sploh prezre, da se je stališče OF o svoji izključnosti kar najbolj razločno poistovetilo z uveljavljanjem pravice Slovencev do samoodločbe. Natančneje, OF se je že spočetka postavila v vlogo branilca slovenske države, ki da že nastaja v odporu in to po njeni pobudi. Dejansko je Osvobodilna fronta 16. septembra 1941 ustanovila Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) kot organ slovenske suverenosti. Takšne državotvorne pobude ni dala nobena druga slovenska politična grupacija zunaj OF, še posebno ne tista, ki je bila "jugoslovansko nacionalistična". Vse tja do "taborskega parlamenta" dne 3. maja 1945 ni nobena grupacija zunaj OF niti poskusila vsaj deklarativno osnovati kakega organa slovenske državnosti. Medtem je Osvobodilna fronta edina uresničevala slovensko državo, in to zdržema, v vsej dobi vojskovanja: leta 1942 s

kontinuiteto delovanja in nastopanja SNOO, 1943 s Kočevskim zborom ter z Upravno komisijo in Narodnoosvobodilnim svetom za Slovensko Primorje, 1944 s črnomaljskim zasedanjem SNOS in 1945 z narodno vlado v Ajdovščini. Vse to je neposredno po vojni formalno uzakonila tudi v jugoslovanskem okviru, s tem da je pripomogla, da se proti stališču srbske opozicije uveljavi federativna državna struktura že v zakonu o volitvah v jugoslovansko ustavodajno skupščino. Ves ta čas, vsaj dokler je samostojno obstajala, se je slovenska partizanska vojska, poleg vztrajanja v vojskovanju proti okupatorjem, postavljala tudi v vlogo vojske te že obstoječe slovenske države. Vsaka država obstaja na načelu nedeljive suverenosti, kar ni identično s političnim monopolom. Tudi državna vojska ne drugače.

Seveda so vse to bila dejanja slovenske narodne revolucije, ki pa je bila s stališča o suverenosti naroda legitimna in ki je s sporazumom na Visu dobila priznanje begunske kraljevske vlade in tudi mednarodnega prava. Kako vse drugače je bilo na strani tistih, ki so hoteli Osvobodilno fronto izpodriniti in jo uničiti. Sam Bajt pove, da je Natlačenovo vodstvo SLS v Ljubljani že maja 1941 zavrglo zamisel Lamberta Ehrlicha o ustanovitvi podtalne slovenske vlade. Zanika pa, da je s tem Narodni svet iz aprila 1941 dokočno izgubil kontinuiteto slovenskega organa oblasti. Slovenska zaveza (ki se ni ustanovila že v času, ko naj bi padla odločitev o odporu, torej poleti 1941, kot sugerira A. Bajt, temveč šele potem, ko je odpor Osvobodilne fronte trajal že enajsti mesec, torej na pomlad 1942) te kontitutete ni obnovila, saj ni bila niti ustanovljena kot organ oblasti niti ni kaj takega realno nikoli postala. Poskusa, da bi se ustanovila še ena slovenska državna oblast ni bilo, kot rečeno, vse do 3. maja 1945, do na begunskih kovčkih sedečega in še vedno pod nemško zaščito pred partizani zborujočega "taborskega parlamenta". In Draža Mihailović je ves čas, tudi po "baškem" zboru v Srbiji (vas Ba), prepovedoval, da bi se pred koncem vojne konstituiral kak organ slovenske avtonomne državnosti. O tem pripoveduje "Dosje" Mačkovšek v delih, ki jih A. Bajt ni hotel vzeti na znanje.

Kaj storiti v imenu zgodovine? Ali vzeti Bajtovo knjigo v roke in ji dodati podatke, ki jih je tako očitno pustila ležati na samopostrežni polici? Ali bi s tem dobili "uravnoteženo zgodovino", kakršno si dandanes ljudje najraje zaželi, kot preprost izhod iz zastrašujočih nasprotij? Ali je rešitev v zlati sredini? Mislim, da ne. Gre za zgodovino, ne za politično sredino. Ta je stvar parlamenta, ne historiografije.

Namen in cilj zgodovine - kot stroke in kot spoznavanja človeka in pogojev njegovega obstoja - je, preteklo dogajanje razumeti. Mislim, da njen namen in cilj ni utemeljevanje obsodbe političnih nasprotnikov. "*Obsojam jih, komuniste!*", pojasnjuje Bajt svojo knjigo.¹² Zgodovina ni isto kot sodni tribunal. Če pravim, da je namen zgodovine preteklo dogajanje razumeti, nikakor ne mislim, da razumeti pomeni tudi vse odpustiti. Razumeti, to je napor intelekta, odpustiti pa je drža, politična, humana, verska ali še kakšna druga. Odpúščanje ni znanost, napor, da bi kot zgodovinarji preteklost razumeli, pa to je.

Iz logike (slovenskih) četnikov ni mogoče razumeti (slovenskih) komunistov. To bi lahko bila sprejeta resnica. Toda ta resnica še nima niti prvega pogoja, da bi to kot takšna mogla postati. Manjka ji namreč poznanje logike slovenskega

¹² Dnevnik, 25. 9. 1999.

četništva samega. Dokaz temu je ravno knjiga A. Bajta. Videli smo, da mu gre poskus, postaviti četništvo v zgodovino, od rok samo, če izhaja iz jugoslovanskega okvira. Niti poskusil ni, da bi izhajal iz položaja Slovencev in Slovenije (primer Jake Avšiča). Če bi bil hotel raziskovati in pisati zgodovino, bi ga to vprašanje moralo zanimati tudi kot del pojasnila tistega zgodovinskega dejstva, ki je nesporno in najpomembnejše, dejstva, da so partizani zmagali. Zakaj so zmagali? To je vprašanje vseh vprašanj. A. Bajt ga niti ne tematizira. Njegova ambicija je obsodba zmagovalcev z argumenti, ki jih nahaja v njihovem problematičnem obnašanju med vojno. Tukaj je v svojem elementu in ves evforičen, ker se mu je toliko tega takorekoč kar samo od sebe ponudilo v Zbornikih dokumentov in podatkov

o

na-

rodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, ki jih je pripravil Vojaško-zgodovinski inštitut v Beogradu, v publikacijah Inštituta za zgodovino delavskega gibanja¹³ (danes Inštituta za novejšo zgodovino), v zbranih in urejenih arhivih, skratka v opravljenem delu zgodovinarjev. Zato bi bilo zelo lepo, če bi še sam sistematično posredoval znanosti tisto, kar je našel novega v Londonu, ne le nekaj po svoji meri izbranih drobcev. To bi lahko obstalo kot nedvomno njegova usluga zgodovini in zgodovinopisju.

Janko Pleterški

¹³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (dosedaj izšlo 7 knjig, zajemajo obdobje od začetka vojne v Jugoslaviji do junija 1943); Jesen 1942 : Korespondanca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963.